
KIRIKUÕPETUSLIKKE VAATEID EESTI TEOLOOGIAS: HARALD PÕLLU VABAKIRIKU KAVA

VEIKO VIHURI

veiko.vihuri@eelk.ee

“Kirik on üks moodsa usuteaduse päevaküsimusi,” kirjutas noor usuteadlane Elmar S. Teppan (Salumaa) 1933. aastal.¹ Tõepoolest, XX sajandit on nimetatud kiriku sajandiks.² Moodsa aja väljakutsed, nagu ilmalikustumine ning riigi ja kiriku vahekorra ümberkorraldamine üheltpoolt ning oikumeeniline liikumine ja erinevate kristlike konfessioonide ühtsuspüüded teiselt poolt, on tinginud kasvava huvi eklesioloogiliste küsimuste vastu. Saksamaal toimusid Esimese maailmasõja järel ulatuslikud muutused aastasadu püsinud kirikukorralduses. Vene impeeriumi lagunemine ja Balti alade iseseisvumine avas tee põhjalikeks ümberkorraldusteks ka siinsele luterlikule kirikule. 1920. aastad olid noore rahvakiriku kujunemisaajaks. Päevakorras olid kiriku ja riigi, samuti kiriku ja rahva suhted ning kiriku sisemise korralduse küsimused.

Eklesioloogia (kirikuõpetus ehk õpetus kirikust) on tihedalt seotud praktiliste kirikukorraldusküsimustega, kuna nende aluseks on alati teatud teoloogiline ettekujutus või arusaam sellest, mis

¹ Elmar Silvester Teppan, “Kirik rahvusliku kultuurprobleemina”, *Usuteadusline Ajakiri* 2 (1933), 33.

² 1927. aastal ilmus Otto Dibeliusse *Das Jahrhundert der Kirche*.

on kirik. Kirikuõpetuse ja -korralduse küsimuste vastu tunti esimesel iseseisvusajal elavat huvi. Esmalt tuleb siin mainida Johan Kõppu, keda võib julgesti lugeda tolle aja eesti teoloogide seas autoriteetseimaks mõtlejaks antud valdkonnas. J. Kõpp oli üks rahvakiriku loojatest ning käsitles kõnealuseid küsimusi edaspidigi mitmetes ettekannetes ja artiklites. Tema mõttetööd jäi kroonima 1940. a ilmunud *Kirikuvalitsemisõpetus*.

Käesolevas artiklis keskendun Harald Põllu (1874–1937) kirikuõpetuslikele vaadetele ja tema poolt esitatud vabakiriku kavale, mille taustaks on kiriku riigist lahutamise, EELK vabaks rahvakirikuks kujundamise ning erinevate kiriklike voolude vahelise võitluse problemaatika 1920. aastate esimesel poolel. H. Põllust sai kiiresti alalhoidliku suuna eestvõitleja, kes nii erinevatel kiriklikel foorumitel kui ka tema enda toimetatud ajalehes *Meie Kirik* väsimatult oma põhimõtteid propageeris ja aadete eest võitles. Nagu seda kiriku ajaloos sageli ette tuleb, on teoloogilised ja usulised küsimused teinekord lahutamatult seotud päevakajalise kiriku poliitikaga, ja nõnda oli see ka 1920. aastate alguse noores rahvakirikus, mis püüdis uute oludega harjuda ning alles otsis oma kohta ühiskonnas. Kuigi artikli maht ei luba ammendavalt käsitleda usuvoolude vahelist võitlust ja sellega seonduvaid küsimusi, on taotluseks siiski olnud H. Põllu seisukohtade esitamine ning sellest lähtuv pilguheit Eesti teoloogilise mõtte ajaloo kirikuõpetuse valdkonda.

RAHVAKIRIKU LOOMINE JA TEOLOOGILISTE VOOLUDE VÄLJAKUJUNEMINE

Eesti Evangeelsele Luterlikule Kirikule kui vabale rahvakirikule pandi alus 1917. ja 1919. a kirikukongressil. Andres Andresen ütleb senise, 1832. a kirikuseaduse alusel tegutsenud evangeelse luterliku kiriku kohta, et “tekkinud moodustis oli sisuliselt (küll mitte vormiliselt) Venemaa *luterlik riigikirik*.”³ Riigikorra muutmine tingis põhjalikud muudatused ka kiriku elus. “Uus kord saa-

bus kiriku ja koguduste enese algatusel ja on rajatud põhimõttele, mis pärinevad Pühast Kirjast ning on kooskõlas usupuhastuses selginud evangeelse kiriku mõistega,” kirjutab J. Köpp rahvakiriku sünnist. “Kirikuvalitsemis-korra algrakuks on üksikkogudus, kes on põhimõtteliselt usklike kogu ja sellena otsustaja oma asjus; kirikuvalitsemis-kord baseerub kogudusel...”⁴ Rahvakiriku loojad nägid niisiis sündimas laia kandepinnaga demokraatlikult korraldatud episkopaal-sinodaalset kirikut, mille juhtimine kuulub endastmõistetavalt eestlastele.

Luterliku territoriaalkiriku ümberkorraldamine vabaks rahvakirikuks, täiesti uus vahekord ilmaliku riigiga ning sellest tulenev vajadus ümber hinnata oma senine positsioon ja taotlused ühiskonnas on peamine põhjus, miks 1920.–1930. aastatel kirikuringkondades eklesioloogiliste ja kirikukorraldusküsimuste vastu huvi tunti. H. G. Pöhlmanni hinnangul kaitstakse praeguses luterluses usupuhastuslikku erinevust kiriku ja riigi kui kahe erineva valdkonna vahel energilisemalt kui viimastel sajanditel, mil riigikirik ja saatuslik abielu riigi ja kiriku vahel tihti kiriku riigivõimu lõa otsa laskis võtta.⁵ 1920. aastate Eestis oli riigi ja kiriku selge eristamine ühelt poolt poliitiline paratamatus, teisalt oli see võimalus kirikul taas küsida oma aluste ja olemuse järele. Kiriku lahutamine riigist teostati juba 1919. a,⁶ kuid tegelikkuses jõudis lahutusprotsess lõpule alles 12. novembril 1925 vastu võetud usuühingute ja nende liitude seadusega. Viimane sündis ägedate vaidluste saatel, mil Riigikogu saalis kasutati ka teoloogilist argumentatsiooni. Seaduse arutamisel tõusis üheks põhiküsimuseks üksikkoguduse ja üldkiriku vahekord – teema, mis oli juba mõnda aega olnud

³ Andres Andresen, “Territoriaalkirik: Ühe termini lugu”, – Andres Andresen, koostaja, *Muinasaja loojangust omariikluse läveni* (Tartu: 2001), 287.

⁴ Juhan Köpp, *Kirikuvalitsemisõpetus* (Tartu: 1940), 112.

⁵ Horst Georg Pöhlmann, *Dogmaatika põhijooned* (Tartu: 1994), 209.

⁶ Kiriku õiguslik asend ja ajutine korraldus sätestati põhiseaduse 11. paragrahviga (“Riigi-usku Eestis ei ole”) ja Ajutise Valitsuse otsusega 15.04.1919 *Ev.-luteri usu koguduste omavalituse ajutine korraldus*.

erinevate usuvoolude vahelise võitluse objektiks.⁷

1920. aastate algul kujunes EELK-s välja kolm peamist usulis-teoloogilist voolu: liberaalne, alalhoidlik ehk konservatiivne ja kiriklik-konfessionaalne ehk “koondav” vool. Igal voolul oli oma hääle kandja – vastavalt *Protestantline Ilm* (PI)⁸, *Meie Kirik* (MK)⁹ ja *Eesti Kirik* (EK)¹⁰ –, mille veergudel oma vaateid propageeriti ja üksteisega väideldi. Tuleb märkida, et EELK senises ajaloos pole erinevate suundade vahel kunagi nii elavat võitlemist ja väitlemist esinenud kui just 1920. aastatel. Seda võib ehk seletada noore kiriku kasvuraskustega. Just liberaalse voolu esiletõus ning õpetuslike aluste küsimuses puhkenud kirikusisene võitlus sai H. Põllule tõukeks vabakiriku kontseptsiooni esitamisel. Seetõttu annan kõigepealt põgusa ülevaate kõnealuse võitluse kulgemisest.¹¹

Kiriku õpetuslik alus sätestati põhikirja 3. paragrahvi, mis võeti vastu II kirikukongressil Tallinnas 1919. aastal. Redaktsiooni komisjon oli sõnastanud selle järgmiselt: “EELK õpetuse aluseks on Vana ja Uue Testamendi kaanoniraamatud ja neid seletavad ev.-luteri kiriku usutunnistuse kirjad protestantismi vaimule vastavas mõttes.” Hiljem hakati viimaseid sõnu nimetama lühidalt “protestantlikuks sabaks” ning konservatiivid eesotsas H. Põlluga nõudsid nende äramuutmist, kuna kardeti, et “sellega on värv avatud ja õigus antud igasugusele puhtsubjektiivsele mõtlemisele ja arusaamisele kiriku õpetuse ja aluste suhtes”.¹²

Esimest korda kerkis õpetuse aluste küsimus tõsisemalt III kirikupäeval juunis 1922 Tartus. Seal esines J. Köpp ettekandega

⁷ Vt haridusminister H. B. Rahamäe kõne Riigikogus, *Eesti Kirik* 42 (1925), 330–335.

⁸ Hakkas ilmuma kuukirjana 1923. aastal, vastutav toimetaja Th. Tallmeister.

⁹ Ilmus aastast 1920 Eesti Ev. Lutheruse usu Misjoni Seltsi hääle kandjana, vastutav toimetaja H. Põld.

¹⁰ Hakkas ilmuma nädalalehena 1924, peatoimetaja H. B. Rahamägi, tegevtoimetaja J. Aunver.

¹¹ Vt ka Mikko Ketola, *The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939* (Helsingi: 2000), 87–105.

¹² Hugo Bernhard Rahamägi, *Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis* (Tartu: 1926), 34.

Elav kogudus, kus ta muuhulgas ütles: “Meie kirik on rahvakirik. Kirik on ligidalt seotud selle rahva liigetega, kellega ta ühenduses; kirik on liha tema lihast, luu tema luust. [...] Kirik olgu rahva hinge peegeldus. Kiriku korralduses valitsegu rahvameelsus.”¹³ Usutunnistuslike aluste kohta arvas Köpp: “Usutunnistuse kirjad ei ole mitte mõeldud nagu eeskirjad tulevastele põlvedele, mis täht-tähelt täita tuleksivad. Kohtumõistmisest nende põhjal ei või meie kirikus juttugi olla.”¹⁴ H. Pöld koos õp Eugen Tannenbaumi ja õp Nikolai Bäuerle ning mõne teise saadikuga kõnelesid ägedalt Kõpu ettekande vastu ning nõudsid “protestantliku saba” mahakustutamist. Solvunud Köpp astus seepeale konsistooriumi assessori ametikohalt tagasi, nimetades talle osaks saanud kriitikat inkvisitsiooniks.¹⁵ Kirikupäeva järel väitis Pöld, et kirikus on tekkinud kaks voolu, mida võiks nimetada alalhoidlikuks ehk konservatiivseks ja uuemeelseks (ka vabameelseks) ehk liberaalseks, või lõõvamalt – luterlik ja protestantlik vool.¹⁶ Kui viimase suuna häälekandjana hakkas 1923. aastal ilmuma kuukiri *Protestantiline Ilm*, võis Pöld kõhklematult sellele kui “protestantismi vaimu ilmutusele” osutada, kuna enne polnud tal oma sõnutsi peale Theodor Tallmeistri kirikupäeval peetud kõne neitsistsündimise usulisest tähtsusetusest ja mõningate kohtade Kõpu ettekandes *Elav kogudus* suurt midagi uusprotestantismi olemasolu tõestuseks esitada.¹⁷ (1925. a nägi Pöld juba kiriku neljaks jagunemise võimalust, kuna tema jaotuse järgi oli selleks ajaks EELK-s koguni neli voolu – alalhoidlikud, koondusvool ehk rahvuslased, protestantlik vool ja vennastekogudus.¹⁸)

¹³ III kirikupäeva protokoll, 11, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi Arhiiv (EELKKA), Tallinn.

¹⁴ *Ibid.*, 11.

¹⁵ MK 26 (1922), 204. J. Kõpu ettekanne on lühendatult avaldatud ajalehes *Postimees* 134 (1922), H. Pöld väitleb selles esitatud seisukohtadega artiklis “Usuvoolud kirikupäeval”, MK 28–30 (1922).

¹⁶ MK 28 (1922), 220.

¹⁷ Harald Pöld, “Protestantismi vaimu ilmutused”, MK 3 (1923), 18.

¹⁸ MK 29 (1925), 232.

Õpetuslike aluste küsimust arutati ka Usuteadlaste konverentsil 1923. aastal. H. Pöld pidas seal kõne *Kirik ja usutunnistuskirjad*.¹⁹ Konverents otsustas 55 poolt- ja 15 vastuhäälega toetada §-s 3 sõnade “protestantismi vaimule vastavas mõttes” mahakustutamist.²⁰ Hugo Bernhard Rahamäe kompromissettepanek asendada senine sõnastus sõnadega “evangeeliumi vaimule vastavas mõttes” sai vaid 15 poolthäält ja ei läinud läbi.²¹ IV kirikupäev otsustas 13. juunil 1923 Tallinnas 208 poolt- ja 34 vastuhäälega Usuteadlaste konverentsi otsuse maksvaks tunnistada ja põhikirja § 3 “saba” maha kustutada.²² Paraku polnud teisel lugemisel enam kvoorumit koos ja lõplik lahendus jäi sündimata. V kirikupäeval Tartus 1924. a puudus jällegi teise lugemise alustamiseks vajalik kvoorum.²³ H. Pöld koos oma poolehoidjatega lahkus seepeale kirikupäevalt. Edaspidi ei pidanud ta kirikupäeva enam seaduslikuks organiks, lugedes maksvaks üksnes 1832. a kirikuseadust ja Ajutise Valitsuse 1919. a üksikkoguduse korraldust.²⁴

Detsembris 1924 selgusid konsistooriumi poolt korraldatud kirjaliku hääletamise tulemused. “Protestantliku saba” väljajätmise poolt hääletas 372 saadikut, vastu 83, tühje ümbrikke oli 5, tühistati 7 häält. Selle põhjal võttis konsistoorium kirikupäeva liikmete seisukohad teadmiseks, kuid otsustas küsimuse uuesti kirikupäeva ette tuua.²⁵ Kui konsistoorium 10. veebruaril 1925 seletas, et “1919. a. ärapeetud E.E.L.u. kirikukongressi soov ega tahtmine ei olnud E.E.L.u. kiriku puhtusulist alust muuta” ja seega ei tähenda vaidlusalused sõnad usulise aluse muutmist, väitis H. Pöld, et

¹⁹ MK 10 (1923), 74–77.

²⁰ 1923. a Usuteadlaste konverentsi protokoll, 18, EELKKA, Tallinn. Vt ka MK 6 (1923), 44.

²¹ 1923. a Usuteadlaste konverentsi protokoll, 17, EELKKA, Tallinn.

²² IV kirikupäeva protokoll, 24, EELKKA, Tallinn.

²³ V kirikupäeva protokoll, 6, EELKKA, Tallinn.

²⁴ Rahamägi, *Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis*, 36. Vt ka MK 27 (1924); EK 33–35 (1924); H. Põllu kiri konsistooriumile 25.06.1924, toimik nr 253, EELKKA, Tallinn.

²⁵ Rahamägi, *Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis*, 38.

lisandi “protestantismi vaimule vastavas mõttes” ja Vene kiriku-seaduse § 252 sõnastuse vahel on ikka “väga suur vahe”, ning teatas oma lahkumisest assessori kohalt.²⁶ VI kirikupäeval 12. juunil 1925 toimus § 3 küsimuses lõplik hääletamine. “Saba” mahakustutamist pooldas 242 häält, vastu oli 36, erapooletuid 1.²⁷

H. B. Rahamägi märgib: “VI kirikupäeva tööga lõpeb Eesti vaba rahvakiriku arenemise teine ajajärk. Ta on iseloomustatud kiriku uue korra konsolideerimisega, võitlusega õpetuse aluse selguse pärast ja kiriku ning koguduste ülevalpidamise ja muude majanduslike küsimuste selgitamisega.”²⁸ Tuleb siiski nentida, et kuigi 1925. a juunis lõppes võitlus põhikirja lipsanud protestantismi vaimuga, ei tähendanud see hoopiski usuvoolude vahelise võitluse jahtumist Eesti kirikus. Pigemini sundis senine äge võitlus mõttekaaslasi koonduma.²⁹ 1925. a tekkisid vastavalt liberaale ja koondavat voolu ühendavad Protestantline Ühing ja Rahvakiriku Liit, 1926. a ühinesid mõned alalhoidlikud kogudused Vabaks Sinodiks.

HARALD PÖLLU VAATEID KOGUDUSELE JA KIRIKULE

1920. aastate algul praost H. Põllu poolt esitatud vabakirikliku korralduse kava oli tegelikult ainus väljapakutud alternatiiv vaba rahvakiriku kontseptsioonile. Põllu enda jaoks ei olnud küsimus sugugi pelgalt mingis välises kirikukorralduses, vaid sisus – nimelt selles, millisel õpetuslikul alusel kirik seisab, millised on tema sihid ja eesmärgid ning milline on liikmete vahekord oma kirikuga. Jälgides Põllu kirjutisi ühest lehenumbriest teise, süveneb mulje, et

²⁶ H. Põllu protest 15.02.1925, toimik nr 253, EELKKA, Tallinn.

²⁷ VI kirikupäeva protokoll, 5, EELKKA, Tallinn.

²⁸ Rahamägi, *Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis*, 41.

²⁹ MK 3 (1926), 19.

tegemist on ägeda võitleja ning väsimatu kirjamehega, kes pikemata sulge tarvitab, et oma seisukohti esitada, neid kaitsta ja vastastele vastata. Igal nädalal ilmus tema toimetatud ajalehes *Meie Kirik* mõni tema kirjutis, olgu siis kiriku päevapoliitika või usuteemal.

H. Pöld esitab oma mõtteid vabakirikust peamiselt kolmes pikemas artiklite seerias: *Kirik ja kogudus*³⁰, *Vabakiriku ootel*³¹ ja *Võitlus vabakiriku pärast*³². Neile lisanduvad lühemad artiklid või kirjutised nagu *Vabakiriku poole*³³, *Uue kirikukorralduse asjus*³⁴, *Kirik ja riik*³⁵ ning mõned teised, mis rohkem või vähem on kantud päevakajalistest küsimustest ja võitlustest. Kuid enne Põllu vabakiriku kava juurde asumist tuleks kasvõi põgusaltki käsitleda tema vaateid kogudusele ja kirikule. Kuna Pöld avaldas oma seisukohti vastavalt vajadusele, nagu kirikuvõitlus seda parasjagu nõudis, siis on esmapilgul raske saada süstemaatilist ülevaadet. Märksõnadeks, mis ühest kirjutisest teise korduvad, on “vabakiriku” kõrval “tuumkogudus”, “puhas õpetus”, “kirikukari”, “misjon”. Samas olid Põllul alalhoidliku luterluse esindajana kahtlemata väga selged ja korrastatud teoloogilised tõekspidamised.

H. Põllu jaoks oli esmane kiriku puhta luterliku usualuse säilimine, aga samuti kirikuliikmete usuline teadlikkus. Sellega seoses pani ta ette nn tuumkoguduse loomise iga koguduse juurde. Selle teema tõstatas ta juba 1923. a oma artiklis *Kirik ja kogudus*, viidates Lutheri “paleusele erikogudusest ehk kirikukesest kiriku sees” (*ecclesiola in ecclesia*).³⁶ Küsimus nähtava ja tõelise kiriku vahekorra on olnud üks eklesioloogia peaprobleeme. Nii riigi- kui rahvakiriku tingimustes kuulub ju kogudusse paratamatult palju

³⁰ MK 1, 2, 8, 47, 48 (1923).

³¹ MK 28–40 (1925).

³² MK 24, 26–30, 35–38 (1925).

³³ MK 24 (1925).

³⁴ MK 39, 41, 42 (1925).

³⁵ MK 45 (1925).

³⁶ MK 1 (1923). Pöld on oma artiklis tuginenud Rostocki Ülikooli professori G. B. Hiberti raamatule *Ecclesiola in ecclesia*.

neid, kes on vaid nimekristlased. Noore rahvakiriku värske kogemus oli, et kuigi uue korra tingimustes anti koguduseliikmetele tähelepanuväärne võimalus kiriku elus kaasa rääkida, ei tahtnud see hästi teostuda. Vaid väike osa tundis koguduse vastu huvi ning oli valmis kiriku ees oma kohustusi täitma.³⁷ Põllu järgi pole kahtlust, et “meie kirikul praegu uut erilist tõsiselt ristiinimesed olla tahtjate ühendust ehk tuumkogudust tarvis läheb”.³⁸ “Usuliselt huvitatud” inimestele jääb valida, kas jääda kirikusse või ühineda lahusulislega “ühendatud usklikkude” koguks. Põld leiab, et vajadusele puhtusulise osaduse (*Gemeinschaft*) järele tuleb kiriku sees vastu tulla. Kes tahavad kirikusse jäädes elava Kristuse absoluutse autoriteedi õppijad ja sõnakuulelikud järelkäijad olla, peaksid ühinema usuosaduse loomiseks kiriku sees, nii et sellest tekkiv kogu saaks “kodumisjoni elundiks ehk orgaaniks meie kogudustes”.³⁹ Väärrib märkimist, et siin ei arvestanud Põld üksnes Eesti olude ja vajadustega, vaid pidas silmas koguni üleilmse kiriku korraldust. “Meie ei mõtle mitte üksnes Eesti kiriku peale,” kirjutas ta, “Eisenachi üleilmne lutherlaste konverents on Lutheruse usu üleilmlikkuse valge ette toonud, ja meie ei või ka õieti ühte kirikukest ehk ekklesiolat enesele looma hakata, mis tervele Lutheruse kirikule maailmas võõraks jääks, ehk millel ainult kohalik kitsas tähendus oleks.”⁴⁰

Milline oleks siis H. Põllu järgi üldkiriku ja nn tuumkoguduse vahekord? Siin esitab ta idee “kahekihilisest” kirikust: “Vabakirikuks muutudes peab lutherlik kirik kahekihiliseks saama. Selle kiriku koosseisus peab leiduma üleüldine kirik ja üleüldised kogudused, vastavalt oma välise korra poolest praegusele rahvakirikule, ja tema keskel peab leiduma tuumkogudus ehk nende ühendus,

³⁷ Vt nt Riho Saard, *Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vabakirikliku projekti loomine, 1870–1917* (Helsingi: 2000), 307jj.

³⁸ MK 8 (1923), 58.

³⁹ *Ibid.*, 58.

⁴⁰ MK 48 (1923), 379.

kes tõsiselt tahavad ristiinimesed olla...”⁴¹ Põld möönab, et Luther ei soovinud “õigeid ristiinimesi valedest eraldada”, samuti polnud tema “paleuseks pühade kogudust luua”, nagu taasristijad taotlesid.⁴² Pigemini olnud Lutheri meelest õigustatud nii rahvakirik kui vabakirik ehk üleüldine kirik ja erikogudus. Põllu järgi sünnitab Lutheri õpetus “üksnes armust” rahvakiriku, õpetus “üksnes usust” aga viivat vabakoguduse poole.⁴³ Vahe üldkoguduse ja tuumkoguduse vahel ei tohi silmapaistev olla, igal vabakiriku liikmel tuleb võimaldada tuumkoguduses kaasa töötada. “Ja õieti ei tahagi tuumkogudus muud olla, kui Jumala riigi töötajate ja nende sõprade osaduse ühendus koguduse sees,” kirjutab Põld.⁴⁴ Küll aga peaksid tuumkogudust iseloomustama neli külge, mis olid omased ka alg-ristikogudusele: 1) lahutustunne koguduse ja maailma vahel; 2) tsensuse nõudmine koguduse liikmetelt, s.o määrused selle kohta, keda tuleb koguduse liikmeks arvata ja keda mitte; 3) osaduse harrastamine vaimulikes asjades (pühakirja uurimine, palve jne); 4) misjonivaim.⁴⁵

Et kirikus oleks tagatud puhas õpetus ja kindel kord, selleks on vaja kirikukari. Ka vabakirik vajab kindlat korda – “sest vaba kirik ei tähenda kirikut, kus korralagedus valitseb, vaid vaba kirik on kirik, mis iseennast valitseb”.⁴⁶ Oma vaateid kirikukarile avaldab H. Põld pikemas kirjutises *Puhas õpetus ja kiriklik kari*.⁴⁷ 1923. a Usuteadlaste konverentsil peetud ettekandes *Meie praegune kirik ja kiriklik kari*⁴⁸ oli Põld aga üsna pessimistlik kirikukari rakendamise osas praeguses kirikus, kuna kirikus puuduvat terve

⁴¹ MK 31 (1925), 247.

⁴² MK 8 (1923), 60.

⁴³ *Ibid.*, 60.

⁴⁴ MK 31 (1925), 248.

⁴⁵ *Ibid.*, 248.

⁴⁶ MK 28 (1924), 219.

⁴⁷ MK 19–26, 28, (1924).

⁴⁸ MK 6–7 (1923).

Jumala sõna, mida nii hingekarjased kui koguduseliikmed maksvaks tunnistasid.⁴⁹ Erinevate usuvoolude esiletõus ja õpetuslike aluste hägustumine sundis Põldu esinema 1924. a Usuteadlaste konverentsil ettekangeta õpetaja ametivande tarvilikkuse poolt.⁵⁰

Eklesioloogilisi küsimusi käsitleb H. Põld mitmeosalises artiklis *Kirik ja tema ülesanne pühakirja järele*.⁵¹ Tegemist on pigemini tutvustava kui programmilise kirjutisega, mis vaatleb õpetust kirikust luterliku dogmaatika võtmes. Käsitletavateks mõisteteks on siin “päris kirik” (*ecclesia proprie dicta*), “laialdane kirik” (*ecclesia late dicta*), “nägematu kirik” (*ecclesia invisibilis*) ja “nähtav kirik” (*ecclesia visibilis*). Põld leiab, et mõisteid “päris kirik” ja “laialdane kirik” ei tohiks samastada mõistetega “nähtamatu” ja “nähtav” kirik, nagu seda dogmaatikas harilikult tehakse. “Päris kirik” ulatub ka “nähtavasse kirikusse”, millel on tõelise kiriku tundemärgid ja mis täidab ülesandeid, mida ainult “päris kirik” kui “Püha Vaimu elund ehk orgaan täita võib”. Nii “laialdase” kui ka “päris” kirikuna tuleks Põllu arvates käsitleda maapealset ehk võitlevat (s.o “nähtavat”) kirikut. Esimesse kuulusid kõik inimesed, “kes kuidagi viisi kirikuga ühenduses on (siis mitte ainult ristitud inimesed, vaid ka nende lapsed ja ristimisele ettevalmistatavad paganad, juudid ja muhameedlased)”. Teise kuulusid aga ainult need inimesed, kes tõsiselt tahavad ristiinimesed olla. “Päris kirik” vastaks Põllu järgi praegusel ajal mõistele “Jeesuse jüngrite kogudus”, mida ta samastab tuumkogudusega (*ecclesiola in ecclesia*).⁵²

Viimaks sedastab H. Põld, et kirik on Kristuse kogudus, keda ta kummardab ja kelle armust ta elab. Misjoniseltsi juhtfiguurina rõhutab ta, et kiriku ülesanne on läkitusamet, ja ka “Eesti kirikule on aeg kätte jõudnud, teadlikuks saada selles ülesandes ja selle järele talitada, et Eestile õige misjonikogudus, õige misjonikirik

⁴⁹ MK 7 (1923), 52.

⁵⁰ MK 8–12 (1924).

⁵¹ MK 33–39 (1924).

⁵² MK 36 (1924), 284.

tärkaks”.⁵³ Vabakiriku aate esitaja juurest on ehk üllatav leida universaalset, katoolist kiriklikku mõtlemist. Kuid Pöld ei saanud nõustuda sellega, et “Eesti kirik tööd teeb ainult Eesti rahva heaks”. Kristuse kiriku ainus ja õige siht on maailmamisjon. Kirik peab samuti silmas pidama üldist maailma arengut.

Ristiusk ja ristikogudus peab üleilmalise sihiga olema, sest et ristiusk vastasvool on üleilmalise sihiga. Õigetel kogudustel peavad silmad lahti minema seks, et ristiusk ja revolutsiooniline kommunism on need kaks väge, mis maailma omamise pärast praegu võitlevad ja et ristiusu tegevusele piiride tõmbamine rahvustunde abil on ristiusu jõu nõrgestamine kommunismi vastu.⁵⁴

RAHVAKIRIKU KRIITIKA

H. Põllu kriitika rahvakiriku aadressil lähtub veendest, et vabakiriku ja rahvakiriku kontseptsiooni ei ole võimalik sisuliselt kokku panna. Peale kiriku uue põhikirja vastuvõtmist 1926. a märtsis kritiseeris ta definitsiooni, mille järgi “Eesti ev. luth. usu kirik on vaba rahvakirik.”

Sugugi ei hakka aga sõnad “vaba” ja “rahva” ühte, sest need kaks sõna kiriku iseloomustamise omadusnimetuses täiesti teineteise vastu käivad. Rahvakirik ei ole vabakirik, ja vabakirik ei ole rahvakirik. Vabakiriku siht on ennast ikka enam ja enam leigetest liikmetest vabastada, rahvakiriku siht aga on võimalikult igaüht inimest tema usulise seisukoha peale vaatamata kiriku liikmeks pidada.⁵⁵

H. Pöld vastandab teravalt üleilmsete sihtidega kiriku vabakogudusliku korralduse rahvakiriku mudelile, mis endiselt riigivõimust ja selle eesmärkidest sõltub:

⁵³ MK 39 (1924), 309.

⁵⁴ MK 30 (1925), 240.

⁵⁵ MK 12 (1926), 91.

Ainult vabakirik saab üleilmaliseks kirikuks muutuda ja üleilmliisi ülesandeid täita. Sest riigikirik ehk riigiga veel kokkuseatud rahvakirik peab oma sihid teisiti seadma. Riigikiriku peasiht oli riigi kodanikkude kõlblust tõsta, nende ustavust ja sõnakuulmist valitseja vasta kasvatada, üleilmsed sihid, misjoni sihid, vajusid taha-plaanile.⁵⁶

Üleilmsete sihtide all mõtleb Põld niisiis peamiselt misjonit ehk Jumala sõna viimist kõikide rahvasteni.

Rahvakiriku kontseptsiooni varjus näeb H. Põld pigemini rahvuskiriku ülesehitamise taotlust. Ta osutab “rahvuslise kiriku vooluks” nimetatud rühmitusele, “mille ülemaks püüdeks on rahvuse arendamine kiriku abil ja mille sihiks on rahvuslik kirik”.⁵⁷ Põld ei nõustu arvamusega, et “kirik siis tõsiseks kirikuks ja rahva õnnistuseks muutub, kui ta “rahvuslisele” alusele seatakse”.⁵⁸ “Nii on see vool,” kirjutab ta, “kõigepealt poliitiline vool, ja see tarvitab rahvast ja kummardab rahvast.”⁵⁹ Põld viitab siin endistele tõsiprotestantidele Eduard Tennmannile, Jaan Järvele ja teistele Rahvakiriku Liidu asutajatele, “mis tahab kirikus ja riigis korraga midagi olla”. Samas mõonab Põld, et rahvuslikku voolu leidub mitte ainult eestlaste seas, vaid kaunis tuntavalt ka sakslaste juures. Kui 1926. a erakorralisel kirikupäeval nõudis Saksa praostkond endale kirikusisest autonoomiat, pidas Põld seda anakronismiks, mis Eesti kiriku vabakirikuks muutumise korral on mõttetu ning mis pealegi ei lähtu usuvaadetest, vaid üksnes rahvusprintsipiist.⁶⁰

⁵⁶ MK 30 (1925), 240.

⁵⁷ MK 22 (1926), 171. Näiteks kirjutab E. Salumaa 1933. a: “On selge, et meie ideaal tänagi veel on rahvuslik rahvakirik. [...] Rahvuslik kirik oma hinnatava vaimse olemisjõuga peab avastama eestlases sisevaru ja viima ta selle tõelise elava Jumala ette, kes aitab tal ületada kriise ning võita eluraskusi. Selline tegev kristlus peab haarama eestlase vaimlis-hingelise omapära, süvendama kõlblate igavikujõudude toimet, elustama rahvuslikus teadvuses võrsuvat loovat dünaamikat ja andma rahvusele oma suurima – säilitama eestluse *in aeternum*.” – *Usuteaduslik Ajakiri* 2 (1933), 35, 39–40.

⁵⁸ MK 12 (1926), 92.

⁵⁹ *Ibid.*, 91.

⁶⁰ MK 11 (1926), 86.

Teoloogiliselt kõneleb kiriku rahvuslikel alustel eraldamise vastu Kl 3:11 ja Gl 3:28. Kui sellist rahvuslikul pinnal eraldamist esineb, “siis on see viga ja puudus, mis meie patuse loomuga on ühendatud”.⁶¹ Pöld deklareerib ka avalikult, et Vaba Sinodi (vt allpool) ja Saksa praostkonna püüded ei ole samad ning et alalhoidlikku luterlikku voolu ei saa samastada saksameelsusega.⁶²

H. Põllu arvates rahvuslik vool tõsist kirikut ei ehita, vaid rikub seda. Kui sellest voolust üldse mingit kasu on, siis vaid seepärast, “et selgesti näha on rühmi, kes tõesti kirikut tahavad kiriku pärast, ja kes seda tahavad kui rahvuslik-kultuurilist tegurit”.⁶³ Vabakirik korral teostab kirik puhtusulisi ülesandeid ja rahvuse kandjaks jääb riik. Ohtu näeb Pöld ka poliitiliste ringkondade katses kirikut ära kasutada:

Peaasi, miks vabakirikut ei taheta, on ikkagi see, et teatavad poliitilised erakonnad siis enam ei saa kiriku seljas ratsutada ja teda oma sihtide tegurina tarvitada. Täitsa vabakirik on aga ka kõigest poliitikast vaba kirik. Ta ei ole asutus, mida üks ehk teine riikline rühm saaks poliitiliselt ära kasutada, ehk vähemalt on õige raske seda teha.⁶⁴

Erinevalt paljudest mõõduandvatel kirikutegelastel nägi Pöld riigi ja kiriku täielikku lahutamist vältimatuna:

Sest meile, lutherlastele, peab peasjaks jääma: puhta Lutheruse usu aluste edasiandmine uude aegjärku. Meie peame valmis olema kõik selle ühe sihi kättesaamiseks käest andma. [---] Täieline lahutus riigist, täieline kiriku sisemine ja sellega ühendatud välimine iseseisvus on kiriku tuleviku kindlustus.⁶⁵

⁶¹ MK 22 (1926), 171.

⁶² *Ibid.*, 172.

⁶³ *Ibid.*, 172.

⁶⁴ MK 28 (1925), 224.

⁶⁵ MK 29 (1924), 229.

Usuühingute seaduse vastuvõtmise järel novembris 1925 võis Põld igati rõõmu tunda:

Meil on Eestis uus, vabariiklik valitsus. Ja meie tunnistame, et see Jumalast on, ning tahame tema seadusi pidada. Nüüd on ka selle valitsuse läbi kirik uuele seaduslisele alusele seatud. Kirik on sedakaudu vabakiriklise korralduse saanud. [---] Tõsilutherlastel Eesti kirikus on suured ülesanded ees. Uus vabakirik peab tõusma, mis vaimulikult täiesti Jumala sõna juhtnööri järele võiks töötada, aga mis ka oma välise ehituse ehk seadusliku korra poolest kindlalt ja kõikumata võiks seista. [---] M. Lutheri alustatud kirik pole ka veel valmis. Ta ise ütles, et temal veel inimesed selle täieliseks ehitamiseks puuduvad. Seda tuleb edasi ehitada tema mõttes – üldkirikuna ja tuumkogudusena, seni kui Kristuse kirik valmis saab...⁶⁶

TULEVANE EESTI VABAKIRIK

Kuidas kujutles H. Põld oma vabakiriku kava teostumist senises vaba rahvakiriku kursi võtnud EELK-s? Nägemuse sellest esitas ta ülalnimetatud artiklis *Vabakiriku ootel* alapealkirja all *Tulevasest Eesti lutherlikust vabakirikust*, mis on kirjutatud ajal, mil uus *Usuühingute seadus* polnud veel vastu võetud ning sellega kogudustele antavad võimalused olid alles teadmata.⁶⁷ Põllu järgi peavad kirikujuhtimisel endiste juhtorganite volitused täielikult koguduste kätte minema – kogudused loovad siis ise uue korra, kuna “kogudus on ise kiriku ülempiiskop, nagu rahvas ise majesteet on riigis”.⁶⁸ Väga oluline küsimus vabakiriku jaoks on õige õpetuse alalhoidmine. Põld ei nõustu kirikus maad võtnud mõttega, et tähtis on vaid elu ja tegevus, kuid mitte õpetus – sest ilma dogmata, ilma õige õpetuseta ei ole õiget elu. Koguduse jaoks on aga õpetus side, mis “üksi-

⁶⁶ MK 45 (1925), 357–358.

⁶⁷ MK 32–34 (1925).

⁶⁸ MK 32 (1925), 255.

kuid liikmeid ühte seob ja üksikuid kogudusi ühendab üheks suureks liiduks ehk kirikuks”.⁶⁹ Vabakirikus jääb puhta õpetuse hoidmine ja kirikukari teostamine koguduse kätte, nagu see on ette nähtud pühakirjas. Kogudused lasevad keskjuhatusel kandidaadid hoolsasti läbi katsuda; kui ametisse astunud ning ametivande andnud õpetaja puhtast õpetusest kõrvale kaldub, jääb kogudusele õigus teda lahti lasta.⁷⁰

Vabakirikus ei saa olla mingisugust keskvalitsust, sest iga kogudus on täiesti iseseisev. Koguduste liitumine kirikuks või liiduks on siiski võimalik, kui see on otstarbekas – näiteks selleks, et õpetajaid saada. Kirik moodustub liitunud usuühingutest ehk kogudustest, kellel on üldsinodis ehk kirikukogus oma esindus. Selle otsuseid viib ellu kiriku eestseisus, kellel aga pole mingisugust seadusandlikku ega karistavat võimu.⁷¹ Piiskopiametit hindab H. Pöld üksnes otstarbe seisukohast:

Mis piiskopi ametisse puutub, siis võib see evangeelses vabakirikus olemas olla ehk mitte olemas olla. On vabakirikuid piiskopiga ja ilma piiskopita, ja Eesti evang. lutherlik kirik saab ise otsustada, kas ta piiskopi all tahab olla või mitte. Igatahes aga ei ole piiskopi ameti käes ei õpetuse valvet ega karistamise õigust, vaid ta on ainult kiriku eestseisuse esimees ja tema ülem töötegitaja. [---] Soovitav on aga evangeelse kiriku piiskopile, et ta mitte ilma oma koguduseta ei oleks, vaid samal astmel hingekarjane oleks kui teisedki õpetajad.⁷²

H. Põllu järgi on olemas “kahte tõugu” vabakirikuid – need, mis on tekkinud riigi- ehk rahvakirikust väljaastumise teel (nagu näiteks 1843. a tekkinud Šotimaa vabakirik), ning need, mis on moodustunud “mitmesuguste kirikuliikmete kogumise teel” (nt väljarändajate poolt loodud vabakirikud Ameerikas). “Kui Eestis peaks korda mine-

⁶⁹ MK 33 (1925), 262.

⁷⁰ *Ibid.*, 263.

⁷¹ *Ibid.*, 263.

⁷² MK 34 (1925), 269–270.

ma seadusandlisel teel vabakirikuid luua,” kirjutab Põld, “siis tekiks siin veel kolmas iseäraline tõug vabakirikut, mille taolist maailm veel ei ole näinud –, nimelt: riigikirikust ümbermoodustunud vabakirikud.”⁷³

H. Põllu oponentid – iseäranis koondavast voolust – süüdistasid teda kiriku lagundamise püüdes. Artiklis *Kas rahvakirik või vabakirik?*⁷⁴ kaitseb keegi M. Jürisson rahvakiriku ideed, viidates nii piiskopliku kui sinodaalse korraldusega luterlikele kirikutele ja sedastab, et “nende kõrval on olnud mitmesuguseid “vabakirikuid”, mis aga tänini rahvaste elus ei ole mingit iseäralikku head teinud, kui arvestamata jätta nende lõhkuv omadus”. Ta püüab ka ennustada, mis juhtuks siis, kui üksiku koguduse registreerimise kongregatsionalistlik korraldus läbi läheks – see tooks tema meelest kaasa konsistooriumi kukutamise katse kongregatsionalistide poolt, tülide tekkimise suures osas kogudustes, kohtuprotsessid seal, kus protestantlikud vaimulikud üritaksid kirikuid enda kätte saada, usulise kirevuse kiriku ametikandjate seas kuni selleni, et kiriku teenistusse võivad protestantide juures saada isegi antikristlased, ja ohu, et kiriku lagunemise korral tõmbavad lahusulised luterlike koguduste “usuliselt arenenud” liikmed enda juurde.⁷⁵ Põllu meelest polnud see aga mingi hirmutav perspektiiv, sest kirik oli tema arvates juba niigi erinevateks vooludeks lõhenenud ja võimetu oma missiooni täitma. “Ainult vabade koguduste enesemääramise õigus võib tuua uut elu meie kiriku surnud ahervaremetele,” kirjutas ta 8. juulil 1925.⁷⁶ “Meie kirik on juba kord rahvusliselt ja usuliselt osadeks langemas, ja sellega tuleb selgesti rehkendada,” hindas ta olukorda kolm kuud hiljem.⁷⁷

Olaf Sild hindab usualuste üle puhkenud vaidlust järgmiselt:

⁷³ *Ibid.*, 270.

⁷⁴ *EK* 34 (1925), 269–271.

⁷⁵ *Ibid.*, 271.

⁷⁶ *MK* 27 (1925), 217.

⁷⁷ *MK* 37 (1925), 297.

“Erapooletule otsustajale sai varsti selgeks, et selles tülis ei olnud mõõduandev ei usuline ega usuteaduslik külg, vaid ainult kiriku-poliitiline; tüli kujunes vägipulga vedamiseks erakondade vahel.”⁷⁸ Üksikkoguduse autonoomiat ja juriidilist sõltumatust peab Sild vabas rahvakirikus kehtivale sinodaalkorrale võõraks ning “independentlikuks” vaateks, mis luterluses pole seni esinenud. Vabakiriku vajalikkust ei saa ka Lutheri autoriteediga põhjendada, sest “kes Lutert tunneb, peaks teadma, et Luter kunagi ei oleks heaks kiitnud ev-luteruse usu vaba rahvakiriku kõrval ev-luteruse usu vabakirikut, liiategi maaalal, kus kõigest 900.000 luterlast.”⁷⁹

Siiski on oluline märkida, et H. Põllu jaoks oli vabakirik mitte eesmärk iseeneses, vaid üksnes vahend, et tagada kiriku puhas luterlik õpetus.

Meie ei võitle vabakiriku eest mitte vabakirikliku vormi enese pärast, vaid sellepärast, et vabakiriklik korraldus näib meile praegu ainukene tee olevat, kuidas kogudused puhtlutherlise usu tunnistamise vabadusele pääsevad. [---] On ju meie võitlus vabakiriku pärast välja kasvanud võitlusest puhta lutherluse, ehk teiste sõnadega, meie senise kiriku vanade usualuste eest. Meie näeme ka väga hästi, et vabakiriklik korraldus paljude raskuste ja varjukülgedega on seotud ja et ta eriti kirikuõpetajate mõjuvõimu seisukohta ei kergenda, vaid halvendab...⁸⁰

Paradoksaalsel kombel leidis H. Põld oma võitluses õpetuslikult alalhoidlikul alusel seisva vabakiriku eest liitlasi just protestantide leeris. 17. juunil 1925 kutsus Põld avalikult Theodor Tallmeisterit (kes oli tollal Riigikogu liige) teoloogilisi vaidlusi kõrvale jättes vabakiriku eest võitlema.⁸¹ Viimane vastas pikema artikliga *Ees-*

⁷⁸ EK 28 (1925), 218.

⁷⁹ *Ibid.*, 219.

⁸⁰ MK 39 (1925), 313. Protestantide leeris möönis ka muidu üksikkoguduse õiguste eest seisev Th. Tallmeister, et õpetajale on “üldkirik alati kasulikum kui niisugune seisukord, kus ta koguduse täiskogust liiga rippuv on”. – PI 11 (1925), 175.

⁸¹ MK 24 (1925), 192.

oleva kiriku ja riigi lahutamise puhul, milles ta oma vaateid kõnealuses asjas esitas.⁸² Ta leidis muuhulgas, et “Uue Testamendi ideaal vabakogudus on” ja toetas üksikkoguduse õigust ise oma usuliste aluste üle otsustada ning oma põhikirja alusel registreeruda. Usuühingute seaduse arutamisel Riigikogus 20. ja 21. oktoobril 1925 seisis just Tallmeister (kes Põllu hinnangul “protestantlusele õige avarat vabadust otsis”) üksikkoguduse suuremate õiguste eest.⁸³

Vastuseks kutsus konsistoorium novembris 1925 ringkirjas kogudusi üles seisma “kui üks mees meie terve ja ühise kiriku poolt”. Selles üleskutses argumenteeritakse üksikkoguduste tunnustamise vastu väitega, et “niisugused üksteisest eraldatud kogudused oleksid nähtuseks, missugust Evang.-Lut. Kiriku põhimõte ei tunne, killustaks meie kiriku elu ja teeks kiriku ühistöö raskeks”. Teoloogilise argumendina lisatakse, et “Jeesus oma sõnas Peetrusele ei räägi mitte paljudest kogudustest, keda pörguvärvad ei pea ära võitma, vaid *ekkleusiast* – üldkogudusest, mis kirik on,” ja et ka “apostlik usutunnistus tunnustab üht püha kirikut”.⁸⁴

VABA SINOD

1. jaanuaril 1926 jõustunud usuühingute ja nende liitude seadus andis niisiis kogudustele võimaluse registreeruda omaenda põhikirja alusel. Sellele kiriku ühtsust ohustavale punktile vaatamata tervitasid seadust ka koondava voolu esindajad. H. B. Rahamägi kirjutab:

Kuid üldiselt, peale selle 24. paragrahvi, mis võitluse teravuses ja arupärimis-meeleolu tagajärjel sisse pääsenud, võib Eesti riigi ja kiriku seadust täiesti mõõdukaks ja kirikule heasoovlikuks pidada.

⁸² *PI* 7 (1925), 100–104.

⁸³ Vt lähemalt “Kiriku asi Riigikogus”, *MK* 45 (1925), 359–360.

⁸⁴ Jakob Aunver, *Eesti rahvakiriku ristitee* (Stockholm: 1953), 28.

Ta laseb kirikut ta korraldustööd rahus seal jätkata, kuhu ta töötades 1917. aastast kuni 1925. aastani seisma on jäänud.⁸⁵

Vaba Sinodi (VS) nime all tuntuks saanud alalhoidlike koguduste ühenduse tuumiku moodustasid mõned Ida-Harju praostkonna kogudused. Juba 12. jaanuaril 1926 kogunesid Harju-Jaani kirikusse Harju-Jaani, Kose ja Kuusalu koguduse esindajad, et pidada esimest Vaba Sinodi koosolekut.⁸⁶ Seal otsustati koguduste põhikiri kokku seada üldkirikusse jäämise põhimõtte alusel. Ühinema kutsuti kõiki kogudusi, kes tahavad jääda vanade usualuste juurde, mille all mõeldi 1832. a kirikuseaduse § 252 sõnastust, kuid selle erinevusega, et luterlikest usutunnistuskirjadest oli esikohale tõstetud *Väike katekismus*, mitte *Augsburgi usutunnistus*. Seda muudatust seletas H. Pöld sellega, et “meil ei ole võitlemist katoliku kirikuga, kelle vastu oli eriti sihitud Augsburgi usutunnistus,” ning et “väljamaa lutherlistes vabakirikutes igalpool M. Lutheri Katekismus usutunnistuse kirjadest on ette otsa seatud”.⁸⁷ Vaba Sinodiga ühineda soovivad kogudused pidid ühtlustama oma põhikirja VS-i põhikirja §-dega 2–10, mis käsitlesid õpetuslikke aluseid ja usulisi talitusi, ja §-dega 29–34 (liikmete vastuvõtmine ja väljaheitmine).⁸⁸

Käsitledes Vaba Sinodi ja nn normaalkoguduste põhikirja erinevusi, märgib H. Pöld, et VS-i põhikiri tahab selgelt luterlike usutunnistuskirjade alusel seista, kuna normaalpõhikirja, mis võeti vastu erakorralisel kirikupäeval 3. märtsil 1926, olevat uus valeõpetuse joon sisse tunginud, mis annab tunnistust kõrgkiriklikest püüetest Eesti kirikus.⁸⁹ VS-i jaoks on esimene oluline küsimus õpetuslik puhtus. VS-i koguduste õpetajatel peab olema õigus keelduda koos teenimast Protestantlisesse Ühingusse kuuluvate

⁸⁵ Rahamägi, *Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis*, 44.

⁸⁶ MK 3–7 (1926).

⁸⁷ MK 2 (1926), 12. VS-i koguduse põhikirja hilisemas redaktsioonis see siiski ei kajastu, vt MK 14 (1926), 108.

⁸⁸ MK 6 (1926), 42–43; MK 7 (1926), 53–54.

⁸⁹ MK 37 (1926), 292.

õpetajatega. Teiseks näeb Pöld erinevust kõrgkiriklaste ja vabasinodlaste ametikäsitluses. Tema arvates tunnevad luterlikud usutunnistuskirjad ainult ühte vaimulikku ametit, mis on sõnakuulutamise amet ühes võtmete meelevalla ametiga, mistõttu ei saa piiskopiametit käsitleda tavalisest pastorist ülemalseisva ametina. Kõrgkiriklikkuse tunnuseks näeb Pöld õpetaja ametiristi kasutuselevõtmist normaalpõhikirja § 20 alusel: “Niisugust õpetaja ametiristi kusagil lutherlises maailmas ei tunta, see on katoliku ja Kõrge kiriku vaimulikkude tundemärk.”⁹⁰ Teoloogilised erinevused avalduvad Põllu arvates ka pihi ja armulaua küsimuses. VS-i põhikiri annab pihile iseseisva tähenduse ning loeb seda üheks kõige tähtsamaks usuliseks talituseks, kuna normaalpõhikirjas on piht üksnes ettevalmistus armulauaks.

H. Pöld ei näinud siiski VS-i kogudusi üldkirikust lahkumas. Kirjutises *Mis tahab Eesti vabasinod?* ütleb ta: “Tekkival vabasinodil ei ole mõtet ega sihti üldkirikust välja astuda, vaid tema tahab kiriku sees oma sihtide eest viimse võimaluseni võidelda.”⁹¹ Veel paar kuud hiljem püüab ta kahtlusi hajutada: “Peame siiski tarviliseks, siin veel kord kindlasti toonitada, et “vaba sinodi” kogudused sugugi üldkirikust lahkumise peale ei mõtle.”⁹² Seda mõtet kaaluti vaid juhuks, kui konsistoorium poleks üle võtnud vana õpetuslike aluste paragrahvi ning oleks jätnud kehtestamata ametivande andmise nõude.⁹³ VS oli Põllu sõnul loodud nimelt selleks, et “katoliseeriv kõrgekiriklik” ja protestantlik vool kogudustesse ei tungiks. VS-st pidi saama “vaimulik kaitseliit puhta õpetuse kaitseks”.⁹⁴ Kirikukorralduse küsimuses piisab, kui kirik elab üksnes Jumala sõna alusel. “Meie tahame Kristuse kogudused olla, kes ise seda Kirjast leiavad, mis neil teha tuleb ja kuidas nad elama peavad,” kirjutab ta. “Meie soovime endale keskkorraldust, kes üldkiriku

⁹⁰ *Ibid.*, 292.

⁹¹ *MK* 4 (1926), 28.

⁹² *MK* 20 (1926), 156–157.

⁹³ *Ibid.*, 157.

⁹⁴ *MK* 51 (1926), 404.

ühiseid ülesandeid täidab ja koguduste asjad nende oma korraldada jätab.”⁹⁵

1926. a mais kujutab H. Pöld kiriku tulevast korraldust ette järgmiselt. Neli rühma – Eesti Rahvakiriku Liidu, Saksa praostkonna, Vaba Sinodi ja Kristlikku Erakonda pooldavad kogudused – moodustavad igaüks oma sinodi, mille etteotsa valitakse teatud ajaks vanem. Üldkiriku keskkorralduse peakoosolek koosneb nende sinodi valitud esindajatest ja loob omale täidesaatvad organid. Kui see kava ei peaks teostuma, tuleks kiriku sees anda koguduste rühmitustele vabadus nende oma vaadete põhjal. Ometi pole siin oluline kiriku ühtsus, vaid ühendus Kristusega.⁹⁶ Nagu me teame, ei täitunud need lootused ning järgmisel kümnendil võttis EELK juhtkond kursi – käsikäes riigi elus toimuvate muudatustega – kiriku suuremale tsentraliseeritusele. Vabasinodlaste ja protestantliku voolu püüded rõhutada üksikoguduse iseseisvust olid õppetunniks, mida arvestati. Igal juhul võimaldas 1934. a kirikute ja usuühingute ning nende liitude seadus O. Silla järgi “terviklikku kirikut (koguduste liidu asemel) ja kiriku omavalitsust”.⁹⁷ Samas mõonab J. Aunver, et kui “seda uut seadust võrrelda endisega, siis selgub, et samal ajal, kui kiriku soovidele vastu on tulnud, on valitsus enesele kindlustanud suuremaid õigusi kirikute ... sisemisse ellu segamise osas”.⁹⁸

J. Aunveri andmeil registreerisid end normaalpõhikirja tehtud muudatustega Kose, Kuusalu, Harju-Jaani, Kuressaare ja Paide kogudus kui Vaba Sinodi pooldajad.⁹⁹ H. Põllu järgi kaalusid vabasinodlikus vaimus muudatuste tegemist veel mitmed teised kogudused, nt Põide, Saaremaa Jaani, Muhu ja Risti.¹⁰⁰ 17. juunil 1926 osalesid VS-i asutaval koosolekul igatahes Kuusalu, Harju-Jaani,

⁹⁵ MK 20 (1926), 156.

⁹⁶ *Ibid.*, 157.

⁹⁷ Olaf Sild, *Eesti kirikulugu vanimast ajast olevikuni* (Tartu: 1938), 232.

⁹⁸ Aunver, *Eesti rahvakiriku ristitee*, 35.

⁹⁹ *Ibid.*, 30.

¹⁰⁰ MK 19 (1926), 151; MK 37 (1926), 291.

Kose, Juuru, Kuressaare ja Põide koguduste esindajad.¹⁰¹ Protestantide leeris kasutasid seadusega antud õigust oma põhikirjaga registreeruda Th. Tallmeisteri ja Voldemar Kuljuse juhitud Tallinna Pühavaimu ja Iisaku kogudused.¹⁰² Saaremaal viisid vabasinodliku voolu püüdlused “ususedadeni” Kuressaare ja Mustjala kogudustes. Võitlusi Vaba Sinodi küsimuses tuli ette ka Muhu, Põide ja Saaremaa Jaani kogudustes.¹⁰³ Kuigi VS-i liikumine ei seadnud eesmärgiks kirikust lahkulöömist, kujutas see endast siiski teatavat ohtu kiriku ühtsusele ja ilmutas mitmel pool “lõhkuvat omadust”, nagu vastased olid ennustanud.

HINNANG

Harald Põllu näol oli tegemist pietismist mõjutatud uusluterliku ortodoksia esindajaga. Ta oli alalhoidliku suuna ja Vaba Sinodi juhtiv tegelane ja ideoloog. Vastased muide nimetasid Põldu ja tema mõttekaaslasid halvustavalt katoliiklasteks, kuna nad nägid vabasinodlaste järgas alalhoidlikkuses ilmset sarnasust katoliku kirikuga, kus nende hinnangul puudub “inimesel hingeline vabadus” ja lihtsal koguduseliikmel “ei tohi olla usu asjades oma arvamist”.¹⁰⁴ Selles on ehk niipalju tõtt, et Põld oli vaieldamatult kiriklikult mõtlev teoloog, kelle jaoks oli ristiusk palju enamat ebamäärasest “usulisest tundest” – see oli nimelt selgelt määratletud ja koguduse osaduses teostuv tööks elatud usk.

H. Põllu vabakiriku kava teoloogilised (sh kirikukorralduslikud) põhjendused lähtusid kõigepealt soovist säilitada kirikus kindel luterlik usutunnistuslik ja õpetuslik alus. Kuna kirikuvalitsus sallis erinevate suundade (iseäranis liberaalse voolu) olemasolu kirikus

¹⁰¹ MK 26 (1926), 204.

¹⁰² Aunver, *Eesti rahvakiriku ristitee*, 30.

¹⁰³ MK 47 (1926), 375. Näiteks Põide koguduse nõukogu ei toetanud oma vabasinodit pooldavat õpetajat ja saavutas tema ametist tagandamise.

¹⁰⁴ MK 21 (1926), 164.

ning kaldus Põllu meelest ka ise alalhoidlikust luterlusest kõrvale, ei saanud õpetusliku puhtuse tagajaks olla keegi muu kui vaid iga kogudus ise, kellel pidi säilima õigus ametikandjate hindamiseks ning vajadusel ametist vabastamiseks. Põld uskus sellise korra olevat igati evangeelse ja ehtsalt luterliku. Püsimise õigel õpetuslikul alusel pidi tagama ametivanne ja kirikukari.

Teoloogiliselt võib H. Põllu vabakiriku kava kirikuõpetuslikke aluseid hinnata küsitavaks vähemalt kahes mõttes. Nimelt pidas Põld kirikut kandvaks jõuks üksikkogudust.¹⁰⁵ (Tema oponendid koondavast voolust nimetasidki tema vaateid kirikukorraldusele “independentlikuks” või kongregatsionalistlikuks.) Samas ei saa kihelkondlikku üksikkogudust, mille iseseisvuse ja õiguste eest H. Põld seisis, käsitleda kogudusena Uue Testamendi mõttes, vaid ta on ikkagi ajaloolise arengu tulemus, mille käigus kujunesid kirikus välja piiskoppide juhitud diötseesid, mis omakorda jagunesid parohhiateks. Lokaalkirik *resp.* üksikkogudus on ajalooliselt seega mitte kihelkond, vaid piiskopkond. Ka ei ole tuumkoguduse idee ikkagi ühitatav uustestamentliku arusaamaga kirikust, mis ei tunne mingisugust pietistlikku laadi usklike kirikukest kiriku sees.

H. Põld seisis ägedalt vastu rahvakiriku kontseptsioonile. Ta nägi riigist ikka veel ärarippuvas ning rahvuslikult suunitletud kirikus ohtu kaotada silmist oma tegelik olu ja esmane ülesanne ning muutuda pelgalt “rahvuslik-kultuuriliseks teguriks”. Kuid ükski laia kandepinnaga kirik ei saa siiski eirata oma vastutust ühiskonna ees. Rahvakiriku pooldajad olid siiralt veendunud kiriku ja rahva tiheda ühenduse vajalikkuses ning nägid kiriku missiooni nimelt kogu rahva elus. J. Kõpu järgi tähendab rahvakiriku mõte sisult seda, et ta on “ligidalt seotud rahvaga, tema eluga ja saatusega” ja on oma korralduses ja tegevuses “orgaanilises sidemes rahvaga, rahva hingelise, vaimse ning kõlbla elu arendaja rahva kõige-

¹⁰⁵ Sama meelt oli põhimõtteliselt ka rahvakiriku üks loojatest J. Kõpp, kuigi see vaade ei viinud teda vabakirikliku korralduse pooldamisele. Vt Kõpp, *Kirikuvalitsemis-õpetus*, 112.

külgse arengu ja edu tähenduses ja suunas”.¹⁰⁶ Ka E. Tennmann leiab, et kirikul peab olema oluline roll ühiskondlike probleemide lahendamisel: “Tõsine rahvakirik võtab rahva hädasid võimalikult sügavalt kõige suuremas ulatuses. Tema otsib nende põhjused üles ja asub kõigepealt hingeliste põhjuste ravitsemisele.”¹⁰⁷

Siiski olid H. Põllu hoiatused “rahva kummardamise” ja “rahvusliku kiriku ehitamise” eest vaieldamatult väärtuslikuks teoloogiliseks korrektsiooniks demokraatia ja rahvuslikkuse kiusatuste suhtes järeleandlikule rahvakirikule. Riho Saardi järgi on rahvakiriku klassikaline probleem selles, et kiriku piirid ühtuvad sageli rahvuslike piiridega: “Kriisiolukordades satub niisugune rahvakirik suurtesse raskustesse ja unustab tõsiasja, et Kristuse kiriku piirid ei arvesta rahvuslikke piire.”¹⁰⁸ Kuid rahvakiriku puhul tuleb arvestada ka liigset sõltumist riigist, mis tuli ilmsiks näiteks 1939. a piiskop Rahamäe skandaalis, kui riigivõim seaduses antud võimalust kasutades sekkus kiriku siseasjadesse ning kirikupea ametist tagandas. Laiu rahvahulki hõlmava rahvakiriku mudel eeldab paratamatult lähemat läbikäimist ilmaliku võimuga. Kuigi J. Kõpp leiab, et rahvakirik võib täiesti olla vabakirik kirikupoliitilises mõttes¹⁰⁹, möönab ta samas, et riigil ja kirikul on teineteist tarvis:

Riik vajab kirikut kui asutist, kes kasvatab kõlblat meelsust ja teguviisi, kohuse- ja vastutustunnet, elukombete puhtust, aitab kannatajaid aineliselt ja hingeliselt, lepitab sotsiaalseid vastuolusid jne.; kirik vajab oma tegevuseks riigilt, kellele kuulub võim, kaitset ning võimalust taotleda oma sihte, täita oma ülesandeid, elada oma elu.¹¹⁰

¹⁰⁶ *Ibid.*, 147.

¹⁰⁷ Eduard Tennmann, “Rahvakirik”, *Postimees* 21 (1924), 2. Vt ka Eduard Tennmann, *Varjatud varandus*, Eesti mõttelugu 29, koost Hando Runnel (Tartu, 1999), 86.

¹⁰⁸ Riho Saard, “Johan Kõpp ja rahvakiriku mõiste”, – Riho Altnurme, toim, *Johan Kõpp 125* (Tartu: Eesti Kirikuloo Seltsi väljaanne, 2000), 25.

¹⁰⁹ Kõpp, *Kirikuvalitsemisõpetus*, 145–146.

¹¹⁰ Johan Kõpp, “Kiriku ja riigi vahekorra korraldamise põhimõtteid”, *Usuteadusline Ajakiri* 1 (1933), 3.

Toomas Paul sedastab: “Eesti lühikese iseseisvusperioodi jooksul ei õnnestunud endisest härraskirikust tõeliseks rahvakirikuks muutuda.”¹¹¹ Võib ainult spekuloida teemal, kas H. Põllu vabakiriku kava oleks täieliku teostumise korral lasknud endisel territoriaalkirikul riigivõimust sõltumatumaks ja iseseisvamaks muutuda, või oleks senine väliselt ühtne kirik kujunenud vaid lõdvalt seotud koguduste liiduks või üldse lagunenuks, nagu Põllu oponentid ennustasid. Igal juhul puudus Põllu vabakiriku ideel laiem kandepind. Vabakiriku mudelit on küll näiteks põhjamaades kasutanud riigi- resp. rahvakirikust lahkulöönud tunnistuslikud rühmitised, kes pole rahul ühiskonnas ja kirikus valitseva liberaalse, traditsioonilisi usulisi aluseid ähmastava hoiakuga. Samas jääb tõsiseks teoloogiliseks küsimuseks, millal ja mis puhul on kirikust lahkulöömine õigustatud. Oma tõe peitub M. Jürissoni hinnangus vabakirikute “lõhkumise omaduse” kohta kindlasti. Kuigi Põld ei soovinud üldkirikust lahku lüüa, ei välistanud ta siiski separatismi võimalust täielikult.

Lõpetuseks olgu öeldud, et kindlasti väärivad Harald Põld eesti teoloogi ja kirikutegelaseks edasist tähelepanu ja süvendatamat käsitlemist, nagu kogu tolleaegne usulis-teoloogiline mõtlemine. Toonane mõttetöö ja põhimõtteliste kirikukorraldusküsimuste vaagimine võib anda väärtuslikku mõtteainet tänasele EELK-le, mis seisab ju suuresti samalaadsete probleemide ees.

¹¹¹ Toomas Paul, *Kirik keset küla* (Tartu, 2003), 52.